

УДК 165.192

**СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ
ЗМІЩЕННЯ ДИСКУСІЇ
STRUCTURAL ANALYSIS
OF THE SHIFTING THE DISCUSSION**

Рубський В. М.,
кандидат богословських наук, старший
викладач кафедри практичної психології,
Одеський національний морський університет
(Одеса, Україна), e-mail: pavv@te.net.ua

Rubsky V. M.,
candidate of theological sciences, senior lecturer
of the Department of Practical Psychology of Odessa
National Maritime University (Odessa, Ukraine),
e-mail: pavv@te.net.ua

Представлено аналіз типів аргументації, що застосовуються в світоглядних дискусіях. Доведено, що специфіка аргументації в світоглядній дискусії така, що при зіткненні світоглядів як цілісних конструкцій пошук аргументів неминуче призводить до переходу в квазідоказове поле аргументації, що позбавляє такі дискусії конструктивності. Висвітлюється питання про вироблення філософського шляху співвіднесення аксіом світогляду, що виводить із класичного антагонізму тезу–контртезу. Зроблено висновок, що специфіка світоглядної дискусії не дозволяє сторонам перейти на цілком експліковану мову доказової аргументації, оскільки суттю світоглядної розбіжності є відмінність парадигм.

Ключові слова: світогляд, дискусія, аргументація, парадигма, доказ, релігія, атеїзм.

The analysis of the types of arguments used in ideological discussions is presented. It is proved that the specificity of the argument in a philosophical discussion is such that, when collisions of worldviews as integral structures, the search for arguments inevitably leads to the transition to a quasi-proof field of argumentation, which eliminates such discussions of constructivity. The issue of developing a philosophical way of correlating the axioms of the world outlining the classical antagonism of the thesis – counterthesis is discussed. It is concluded that the specificity of ideological discussion does not allow the parties to switch to a fully explicated language of evidentiary argumentation, since the essence of ideological discrepancy is the difference between paradigms.

Keywords: worldview, discussion, argumentation, paradigm, proof, religion, atheism.

Вивчення світоглядних дискусій тільки починає свій шлях у працях науковців. Філософські праці з логіки, що подають правила дискусії і всіх її складових [12; 4], мислять диспутантів строго в рамках однієї парадигми, однієї термінології й однієї логіки (Аристотеля). Цінні спроби представити системний аналіз процесу дискусії і його специфіки ми знаходимо в монографіях таких учених: О. П. Алексеева (2006) [1], О. С. Кирилюка (2008) [7], Ф. О. Нофала (2016) [9], працях А. А. Казанцевої (2016) [5], В. Н. Фіногентова (2013) [13], [14], Б. М. Кедрова [6] та ін. Однак їх аналіз недостатній для типів дискусії, в яких ми маємо справу із зіткненням світоглядних картин і парадигм мислення.

Метою нашої статті є представлення структурного аналізу зміщення дискусії у контексті досліджень світогляду.

У класичних середньовічних диспутах учасники дотримувалися правил Аристотеля і схоластів, що регламентували поведінку учасників «діалектичної бесіди». Відповідно, така дискусія проходила в рамках однієї парадигми. Це дозволяло виявити

сторони, яка виграла та яка програла, і в цілому надавало конвенціональний апарат верифікації тез і аргументів. Учасники дебатів виходили з ідеї бездоганних аргументаційних конструкцій і правильних рецепцій. Вже на зорі Нового часу Ф. Бекон у вступі до «Нового Органону» дає нищівну критику формули побудови класичного диспуту, називаючи її «порожньою суперечкою про слова» [2, с. 26]. Механістичність схоластичного уявлення про дискусію цілком виявлена тільки в ХХ столітті, коли електронний комп'ютер виграв у шахи в гросмейстера. Якщо дискусія передбачає тільки виявлення неправильності побудови логічних конструкцій, то з цим завданням краще б впорався алгоритмізований автомат. Людині тут немає місця. Однак, не все в невдачі дискусій пояснюється людським фактором. Існують логічні закономірності, що визначають невідповідність інструментарного апарату дискусії і теми його обговорення.

У тих випадках, коли предметом дискусії є те чи інше фундаментальне положення світогляду, полемізуючі сторони в пошуках шляхів доведення своєї правоти змушені вдаватися до принципово непридатної аргументації. Аргументи, щоб бути переконливими, повинні бути зрозумілі, доказові, валентні, експліковані, верифіковані та фальсифіковані, тобто перебувати в сфері більш очевидних речей, оскільки структурно доказ чого б то не було опирається на пояснення неочевидного через очевидне. Однак перехід на доказовий рівень у світоглядній дискусії є неминучою девальвацією сутності дискусії і підміною її предмета, який не перебуває у полі доказовості. Ця обставина змушує обидві полемізуючі сторони шукати ключ конструктивної дискусії не там, де він загублений (тобто на рівні аксіоматичних положень), а на рівні зрозумілих формалізованих аргументів. Це неминуче тягне за собою класичну помилку в доказі «Ignoratio elenchi», коли аргументацією, з огляду на вказаний зсув, доводиться вже інша теза, ніж та, що починає обговорення [12, с. 315]. З цієї причини множення полемічних творів в області світоглядної дискусії не призводить не тільки до аристотелівської істини, але і до взаєморозуміння сторін.

Традиційно протиставленість опонуючих теорій забезпечує взаємозумовленість їх верифікації. Уже сам структурний каркас традиційної дискусії містить у собі невірне покликання про взаємообумовлену істинність протилежних позицій. Сторони виходять з ідеї, що доведена помилковість позиції «А» є аргументом (а іноді еквівалентом) правоти позиції «Б». У логічній схемі їх розташовують у контрадикції так, щоб закон виключення третього підтверджував істинність одного через хибність іншого. Однак ця конструкція принципово невірна: «Сьогодні існують системи логіки, які не приймають закон виключеного третього, і тим більше не приймають тезу, що із заперечення будь-якого судження завжди випливає визнання протилежного йому судження» [11, с. 75]. Все світоглядні теорії мають

масу прогалин і протиріч як у зіставленні з іншою парадигмою, так і в рамках власної. Це може бути пред'явлено однією стороною так, що інша, можливо, і не в силах буде париувати. Проте «неможливість заперечувати доводить безсилля, але не «істину»» [8, с. 567].

Для наочності, візьмемо на розгляд величезний досвід полемічного протистояння атеїзму і релігії. У той час як за суттю незгоди цих позицій мова йде про Бога як категорію свідомості, а дискусійним питанням виступає «чи є у цієї категорії свідомості референт або Його немає?», дискутуючі сторони переходять на інший, більш експлікований рівень об'єктивації для того, щоб підтвердити тезу, що лежить у принципово іншій площині. Таким чином, всі напрацювання аргументів у формалізованому полі виявляються помилковою підставою доказу: «Існування не визначається процедурами фальсифікації і верифікації, – зауважує Б. С. Динін. – Вони не абсолютні, оскільки наукове знання не зводиться до сукупності протокольних пропозицій» [3, с. 20].

Проте цілий напрямок робіт матеріалістів спрямований на критику віровчення і біблійного тексту (Л. Таксіль, М. Онфре, З. Косідовський, Є. Дулуман, А. Джейкобс, К. Хітченс та ін.). Маючи на меті спростування буття Бога, цей напрямок бачить своє завдання в тому, аби довести, що Біблія і віровчення віруючих містять історичні помилки, фантазії і безглуздість, а також внутрішні протиріччя. Їхні опоненти з числа вчених богословів також входять у запропоновану проблематику священних текстів. Вони пропонують свої апології за тими ж позиціями так, начебто від цього залежало буття/небуття Бога. В результаті, сторона «А» з метою відкидання Бога відкидає теологію й ексегетику. А сторона «Б», в свою чергу, доводить протилежне в тому ж полі, тобто бачить своїм завданням відстояти когерентність віровчення і довести концептуальну неспроможність матеріалізму. У той час як критика доктринальної концепції не є критикою досвіду свідомості, про який ведеться дискусія.

Таким чином, початкова позиція атеїзму (як відкидання існування Бога) змінюється позицією атеології або антитеїзму (обидва терміни позначають відкидання богослов'я). У цій змінній моделі дискусії теїзм вже стверджує не існування Бога, а власну філософську повноцінність. Адже «фальсифікація однією з форм релігії не є фальсифікацією релігії загалом (існування Бога), як і в науці, фальсифікація однієї фізичної теорії не є фальсифікацією фізики загалом (існування закономірностей у природі)» [3, с. 17]. Зі спростування теології ще не випливає атеїзм. Самі теїсти регулярно і жорстко критикують теологічні побудови один одного, що не руйнує, а тільки зміцнює теїзм як інтелектуальний конструкт. Мусульманські теологи, наприклад, радикально заперечують побудови християнської теології, але з цього заперечення не випливає висновок про відсутність Бога: «антитеїзм як критика і заперечення певної форми теїзму не є достатньою

базою для побудови цілісного світогляду. Іншими словами, антитеїзм схильний обмежуватися «руйнівною роботою»: він демонструє суперечності тієї чи іншої форми теїзму» [13]. Ілюстрацією до цих слів проф. В. Фіногентова може слугувати бестселер відомого французького філософа Мішеля Онфре «Трактат атеології» (2005) [10] або відома книга Крістофера Хітченза «Бог не любов: Як релігія все отрує» (рос. пер. 2011 року) [15], які увібрали в себе суму атеологічних аргументів проти світових релігій: «Можна сказати, що сама по собі раціоналістична критика теїзму – справа нескладна, але малоефективна для подолання теїзму» [13]. До того ж, віра, як і невіра, не походять від правильності чи неправильності сакрального або богословського тексту. В переважній більшості, людина спочатку приймає Бога, а потім знайомиться зі священними текстами і богословськими трактатами. Отож, тут ми маємо справу з логічним анахронізмом і зміщенням дискусії в іншу сферу.

Наступний приклад зміщення в квазідоказову сферу є обговорення співвідношення віри і науки як аргументу за чи проти буття Бога. В якості аргументу проти релігійного світогляду наводяться приклади протистояння церкви і науки (М. Копернік, Дж. Бруно, Г. Галілей, М. Сервет). На противагу інша сторона, допустивши це ж зміщення дискусії, перераховує факти протистояння науки й атеїзму (А. Лавуазьє, М. Вавилов, генетика 50-х, репресії членів академії наук СРСР тощо). Цей похід за аргументацією в сферу обговорення ролі науки в справі релігії неконструктивний, оскільки тільки дуже маленький відсоток представників обох світоглядів реально пов'язані з полем наукових досліджень. І тільки для них може бути значущим аргумент про негативний вплив ідеології на науку. Більш того, навіть і для них залучення цього роду аргументів є штучним, оскільки репресії проти науки свідомо не можуть дати відповіді про онтологію феноменів релігії та атеїзму. Таким чином, обґрунтування однієї з позицій у питанні про науку і релігію не може бути обґрунтуванням не/буття Бога.

Те саме можна сказати і до залучення теорії еволюції в дискусійне поле про реальність Бога як референта відповідної категорії думки. Сторона «А» звинувачує опонентів в обскурантизмі. Сторона «Б» доводить несуперечність ідеї еволюції або її відповідність вірі (А. Кураєв, П. Тейяр де Шарден, Ф. Добжанський, теїстичний еволюціонізм тощо). У цьому полі еволюціонізм представлений в якості вирішення питання про віру. Але переважна більшість як матеріалістів, так і віруючих, не прочитали жодного наукового дослідження про еволюційні теорії. Таким чином, залучення цього роду аргументів також є штучним прийомом.

Не рідше в релігійно-матеріалістичній дискусії залучається загальноствердна версія аргументу *ad hominem*, що зводиться до гуманістичних осудів аморальності духівництва, лицемірства ченців тощо. У відповідь звучать аргументи

того ж характеру, але в позитивному векторі: про християнських святих, місії милосердя і відсутності підстав моралі в рамках матеріалізму. Обидві сторони в цього роді аргументації виходять із посилу тотожності моралі і буття Бога, з яким би вони не погодилися, якби вона була представлена в чистому вигляді.

Останнім квазідоказовим полем, яким зручно проілюструвати загальну тенденцію до зміщення із сутності дискусії в інше поле, є обговорення історичних подій. Сторона «А» представляє як негативний аргумент такі релігійні прецеденти як інквізиція, хрестові походи, Варфоломійська ніч тощо. Відповідь у тому ж полі сторони «Б» представлено одіозними історичними постатями матеріалістів: Мао, Сталіна, Муссоліні, Піночета, Леніна та ін. Тут, як і в попередніх прикладах, застосовується штучний полемічний конструкт. Історичні факти залучаються обома сторонами лише як ілюстратив вже займаної позиції. Такого роду аргументація, побудована на логічному анахронізмі, не виявляє істоти розбіжності і, тим більше, не може визначати наявності або відсутності Бога, що є заявленим предметом дискусії.

Та ж структура світоглядної дискусії проявляється і в іншій світоглядній дискусії, але вже в середині християнства. Це багатовікове протистояння православ'я і протестантизму. Будучи розділеними парадигмально силою часу кодифікації традицій (IV і XVI століття), полемізуючі сторони переходять у квазідоказові поля за тими ж схемами зміщення світоглядної дискусії. Це сфери логічності віроповчальних доктрин і протиставлення цитат Писання, в якому обидві сторони однаково знаходять підтвердження своїх позицій. Тут виявляється, що аргументація «від Тексту» наперед вторинна і не може привести учасників діалогу до причини їхньої світоглядної розбіжності, що міститься глибше герменевтичного апарату священних текстів. У ситуації православно-протестантської полеміки конструктивним є співвіднесення фундаментальних положень про матерії. Тут сторони виявляють справжню основу парадигмальних відмінностей. Решта типів переконань принципово несуттєві.

У світоглядних дискусіях також нерідкі апеляції до історії як тип аргументації. Але, як було показано вище, представляючись як аргумент, факти історії несуть на собі тільки ілюстративну функцію вже сформованих світоглядних позицій, а не саму причину їх акцентування.

Таким чином, як було показано на прикладах наведених вище, в процесі обговорення аксіоматичних тем, як правило, з'являється квазідоказове поле. Воно породжується як компенсаторний продукт неможливості застосування полемічного характеру обговорення аксіоматичних (парадигмальних) положень світогляду. Його необхідність диктується вимушеним переходом із центральної теми дискусії в периферійні поля заради можливості сформулювати переконливі докази. Однак, вони, з огляду на те, що не пов'язані з предметом дискусії за сутністю, є квазідоказами. Вони доказові щодо інших тез, але не першої.

Збільшення їх маси і складності не може бути зараховано до теми дискусії і тільки перешкоджає її розгляду. Аргументація, побудована з допущенням Ignoratio elenchi, є фактично квазіаргументацією.

Близькі приклади до цих видів квазіаргументації виявляв британський філософ Стівен Тулмін. Для аналізу висловлювань він використовував поняття аргументаційних полів. Він проводив розрізнення між «поле-залежними» аспектами аргументації і «поле-інваріантними» (однаковими для всіх полів аргументації). Основний недолік абсолютизму в твердженнях, на думку С. Тулміна, полягає в тому, що такого роду твердження не враховують «поле-залежність» аргументації. З іншого боку, існує небезпека переоцінки важливості «поле-залежного» аспекту аргументації і впадання в релятивізм. Втім, модель аргументації, яку пропонував сам С. Тулмін, ефективна тільки в рамках дискусії в одній парадигмі. У своїй останній книзі «Повернення до основ» (2001) він у критиці раціоналізму як непорушної установки пом'якшує становище інваріантного в структурах раціональної аргументації.

Взаємна критика світоглядних побудов часто апелює до суперечності чи несуперечності картини світу, де остання виступає як гідність, а перше – як недолік світогляду. Отож, сама несуперечливість уявлень використовується як аргумент на користь того чи іншого світогляду. Але докази того, що що-небудь *можливе* не доводять того, що це *є*. Наприклад, стовідсоткова можливість того, що цей текст міг бути написаний на другому поверсі багатопверхового будинку, не може бути доказом того, що так воно і було.

Та ж апеляція і вимога фігурують у зіставленні світоглядів у відношенні до *пояснюваності* світу і його феноменів. Однак задовільність пояснення світу для носія того чи іншого світогляду не означає його відповідності буттю, оскільки пояснюваність світу опирається не на його відповідність об'єктивній реальності, а на три параметри, пов'язані з суб'єктивністю. Окреслимо коротко їх.

1) Рівень інтелекту. При цьому важливо зауважити, що чим нижчий IQ, тим вища пояснюваність світу, скажімо: дітям легше «пояснити» рух місяця, ніж вченим.

2) Мета пояснення: чим вужче завдання, для якого пояснюється той чи інший феномен (або весь світ), тим він більш пояснюваний. Наприклад, для того, щоб розрахувати вантажопідйомність пасажирського ліфта, в поняття «5 людей» немає необхідності включати світогляд або статеvu приналежність «людини»; якщо пояснення снігопаду необхідне тільки для того, щоб спрогнозувати сезон його появи, то кількість моделей пояснення збільшується за рахунок вузькості мети пояснення.

3) Закритість системи: кожна світоглядна система дає цілком задовільні пояснення світу і всіх його подій тільки всередині самої себе. Для зовнішніх це пояснення, як правило, вже не є задовільним. Американський філософ і логік Г. Т. Гуднайт підкреслює цей аспект побудови

аргументації, коли вірні в одній групі або системі думки аргументовані судження виявляються непереконливими або помилковими в іншій спільноті або парадигмі. Він визначив це як «сфери аргументації» [16, р. 215].

Таким чином, пояснюваність реальності набагато більше залежить від рівня інтелекту, цілі та інших параметрів пояснення, ніж від самої реальності. З цієї причини цей показник, як і когерентність, не може використовуватися в якості підтверджуючого або спростовуючого аргументу під час дискусії, що зачіпає парадигмальну аксіологію чи онтологію. Отже, специфіка світоглядної дискусії не дозволяє сторонам перейти на цілком експліковану мову доказової аргументації, оскільки суттю світоглядної розбіжності є різниця парадигм. З цієї причини спроби вибудувати правильну дискусію при різниці світоглядних установок не приводять до позитивного результату.

Список використаних джерел

1. Алексеев, АП., 2006. 'Философский текст: идеи, аргументация, образы', М.
2. Бэкон, Ф., 1971–1972. 'Сочинения в 2 т.', пер. с англ. Н. А. Федоров, М.: Мысль, Т.2.
3. Дынин, БС., 2016. 'Фальсификация веры, или Случилось ли жертвоприношение Исаака?', *Вопросы философии*, №4, с.15–24.
4. Ивин, АА., 2002. 'Логика. Учебник для гуманитарных факультетов', М.: Фаир-Пресс.
5. Казанцева, АА., 2016. 'В интернете кто-то неправ! Научные исследования спорных вопросов', М.: АСТ, Corpus.
6. Кедров, БМ., 1986. 'Объективная основа научных дискуссий', *Роль дискуссии в развитии естествознания*, М.: Наука, с.39–53.
7. Кирилюк, ОС., 2008. 'Світоглядні категорії граничних підстав в універсальних вимірах культури', Одеса: Центр Гуманітарної освіти НАН України. Одеський філіал / Автограф.
8. Ницше, Ф., 2005. 'Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей', Пер. с нем. Е. Герцк, М.: Культурная Революция.
9. Нофал, ФО., 2012. 'Философия исламо-христианского диалога', LAP Lambert Academic Publishing.
10. Онфре, М., 2010. 'Трактат атеологии. Физика метафизики', Пер. на укр. Андрей Репа, К.: Ника-Центр.
11. Сумарокова, ЛН., 2015. 'Юридическая логика: коммуникативная концепция', Одесса: Феникс.
12. Уёмов, А., 1997. 'Основы практической логики', Одесса: ОГУ им. Мечникова.
13. Финогентов, ВН., 2012. 'Неизбежность мировоззренческих дискуссий', *Здравый смысл*, №1 (62), с.29–39.
14. Финогентов, ВН. и Кононова, ЕС., 2013. 'О необходимости мировоззренческих дискуссий: современный контекст', *Учёные записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*, с.166–174.
15. Хитченз, К., 2011. 'Бог не любовь: Как религия все отравляет', Пер. с англ. К. Смелый, М.: Альпина non-фикшн.
16. Goodnight, GT., 1982. 'The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument', *Journal of the American Forensics Association*, №18, p.214–227.

References

1. Alekseev, AP., 2006. 'Filosofskij tekst: idei, argumentacija, obrazy (Philosophical text: ideas, arguments, images)', M.
2. Bjecon, F., 1971–1972. 'Sochinenija v 2 t. (Works in 2 volumes)', per. s angl. N. A. Fedorov, M.: Mysl', T.2.
3. Dynin, BS., 2016. 'Fal'sifikacija very, ili Sluchilos' li zhertvoprinoshenie Isaaka? (Falsification of Faith, or Isaac's Sacrifice Happened?)', *Voprosy filosofii*, №4, s.15–24.

4. Ivin, AA., 2002. 'Logika. Uchebnik dlja gumanitarnyh fakul'tetov (Logics. Textbook for humanities faculties)', M.: Fair-Press.
5. Kazanceva, AA., 2016. 'V internete kto-to neprav! Nauchnye issledovanija spornyh voprosov (On the Internet, someone is wrong! Scientific research controversial issues)', M.: AST, Corpus.
6. Kedrov, BM., 1986. 'Ob'ektivnaja osnova nauchnyh diskussij (Objective basis of scientific discussions)', *Rol' diskussii v razvitii estestvoznaniija*, M.: Nauka, s.39–53.
7. Kyryljuk, OS., 2008. 'Svitogljadni kategorii' granychnyh pidstav v universal'nyh vymirah kul'tury (Ideological reasons to limit the category of the universal dimension of culture)', Odessa: Centr Gumanitarnoi' osvity NAN Ukraini. Odes'kyj filial / Avtograf.
8. Nicshe, F., 2005. 'Volja k vlasti. Opyt pereocenkii vseh cennostej (The will to power. Experience reevaluation of all values)', Per. s nem. E. Gercyk, M.: Kul'turnaja Revoljucija.
9. Nofal, FO., 2012. 'Filosofija islamo-hristianskogo dialoga (Philosophy of Islamic-Christian dialogue)', LAP Lambert Academic Publishing.
10. Onfre, M., 2010. 'Traktat ateologii'. Fizyka metafizyki (Treatise of atheology. Physics of metaphysics)', Per. na ukr. Andrej Repa, K.: Nika-Centr.
11. Sumarokova, LN., 2015. 'Juridicheskaja logika: kommunikativnaja koncepcija (Legal logic: communicative concept)', Odessa: Feniks.
12. Ujomov, A., 1997. 'Osnovy prakticheskoj logiki (Basics of practical logic)', Odessa: OGU im. Mechnikova.
13. Finogentov, VN., 2012. 'Neizbezhnost' mirovozzrencheskih diskussij (Inevitability of ideological discussions)', *Zdravyy smysl*, №1 (62), s.29–39.
14. Finogentov, VN. i Kononova, ES., 2013. 'O neobhodimosti mirovozzrencheskih diskussij: sovremennyj kontekst (About the necessity of ideological discussions: a modern context)', *Uchjonye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Gumanitarnye i social'nye nauki*, s.166–174.
15. Hitchenz, K., 2011. 'Bog ne ljubov': Kak religija vse otravljajet (God is not love: How religion poisons everything)', Per. s angl. K. Smel'nyj, M.: Al'pina non-fikshn.
16. Goodnight, GT., 1982. 'The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument', *Journal of the American Forensics Association*, №18, p.214–227.

* * *